

A jelenkori újságírás körüli viták a kritikai technológiakutatás szemszögéből

Tófalvy Tamás *A digitális jó és rossz
születése. Technológia, kultúra és az újságírás
21. századi átalakulása* című könyvéről

Tófalvy Tamás újságíró, kultúrakutató, kommunikációs szakember legújabb könyvében az újságírás jelenkori átalakulásainak történetét írja le úgy, hogy a változásokat nem a szakmán kívül álló okokkal, hanem az újságírás társadalmi összefüggéseivel magyarázza. Kiindulópontja szerint annak ellenére, hogy az újságírás tipikusan technológia által vezérelt jelenségnek tűnik, változásait legalább olyan jól, s ha nem jobban magyarázzák a kulturális tényezők, mint a technológiaiak.

Tófalvy könyve három fő részből áll. Az első nagy egységben a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy hol vannak az újságírás határai. A fejezet három kérdés mentén épül fel: „ki mondja meg, hogy ki lehet újságíró”, „hogyan jönnek létre az újságírói közösségekben a szakma belső és külső határai”, „kik állhatnak a szakma csúcsán”. A hazai és a külföldi sajtójogszabályi környezet rövid ismertetését követően Tófalvy kitér arra, hogy milyen tényezők határozzák meg azt, hogy kiből lehet újságíró. A szakmaszociológiai dimenziók mellett említi a generációs, a műfaji és a technológiai konfliktusokat is. A szerző az újságírói szakma körülírása során a jogszabályi definíciók helyett célravezetőbbnek tartja az újságírás folyamatára, a közösségileg kialakított etikai alapkövetelményekre és a szakma általános ideológiájára fókuszálni. Ez a tágabb értelmezési keret magában foglalja az újságírói praxis mellett az újságíró társadalomban betöltött szerepét is. Ezért a hivatás definiálása során Thomas F. Gieryn nyomán Tófalvy bevezeti a *határmunkálat* fogalmát (44. o.). Ez egy olyan folyamat, amely a szakmán belüli értékekre épül, kohéziót teremt a „belső” tagok között, és ezzel egyidejűleg a riválisnak vélt, „külső” csoportok kirekesztésére irányul. A határmunkálat nemcsak az újságírást és a nem-újságírást határolja el egymástól, hanem legitimálja a közösségen belüli hierarchiát is. Ugyanis nem kizárólag az a kérdés, hogy ki lehet újságíró, hanem az is, hogy ki miként űzi ezt a mesterséget, és ki van a szakma csúcsán. A csoporthoz való tartozásért, illetve hierarchiában elfoglalt hely megtartásáért folyamatos a küzdelem, ami előnyös a szakma egészére nézve: „minél legitimebbnek látszik egy szakma, tagjai annál biztosabban részesülhetnek a szakmának jutó forrásokból és a társadalmi státusz, társadalmi tőke hasznáiból” (49. o.). A szerző szerint az újságírói szakma több évszázados hagyománya során sosem volt egységes, koronként más-más funkciót töltött be, sem társadalmi bázisát, sem földrajzi elhelyezkedését tekintve nem mutat egységet, professzionalizációja és a technológiai változásokra adott válaszai is különbözőek. Legitimációs és ideológiai stratégiái is folyamatosan változtak, ami befolyásolta a külső és belső határmunkálatokat is. Az újságírás soha nem volt társadalmilag annyira legitim szakma, mint például az orvosi vagy a jogász hivatás. Ezek stabil és kiterjedt intézményrendszerrel rendelkeznek, és a szakma határai mind retorikai, mind intézményes szinten évszázadok óta világosan körülhatároltak. Az újságírói közösség ezzel szemben folyamatosan rá van szorulva a legitimációra és ezzel együtt arra, hogy a határmunkálatokat működtesse és maga húzza meg működési kereteit. Így az újságírói hagyományt mindvégig meghatározta az a kérdés, hogy ki számít újságírónak, s ki nem, ki van a szakmán belül s ki van azon kívül. A közösség, a határ és az érték fogalma nehezen definiálható, így a fejezetben feltett három kérdésre nincsenek kész, egyértelmű válaszok. Tófalvy szerint ennek ellenére fontos a kérdéskörrel foglalkozni, hiszen ezen keresztül lehet igazán megismerni az újságírói szakma működési mechanizmusát.

A szerző kibővíti Susan L. Star és James R. Griesemer *határtárgy* fogalmát, s művében az újságíró szakmára vonatkoztatva használja (68–69. o.). Az eredeti fogalom olyan dolgokat jelöl, amelyek közösségenként más és

más jelentéssel bírnak, ám ennek ellenére mindegyik fél számára egyértelműen beazonosíthatók. Tófalvynál a határtárgy az újságírói határmunkálattal van összefüggésben, és nem csupán azon dolgokat jelöli, amelyekre a szakma képviselőinek figyelme irányul, hanem azokat a társas, kulturális és technológia jelenségeket is, amelyek az adott érdekcsoportok számára jelentős fogalmak, ám értelmezésük más és más. A szerző szerint az újságírásban határtárgyak például a demográfiai csoportok (fiatal vagy öreg újságíró), a földrajzi területek (a szakma vidéki vagy városi képviselői), az üzleti modellek (kereskedelmi vagy közszolgálati újságírás), a szakmabéli prioritások (szerző vagy bulvárhagyományok), a politikai elkötelezettség vagy ennek hiánya, valamint a használt technológiához kötődő álláspontok (technopesszimizmus vagy -optimizmus).

Tófalvy szerint az újságírás körüli vitákban a legfontosabb határtárgy a technológia, így könyvének második nagy egységében a technológia, a kultúra és az újságírás kapcsolatáról ír. A technológiai determinizmussal szemben, amely a technológiát egy társadalmon kívül álló, ám arra nagy hatást gyakorló folyamatként értelmezi, a szerző a kritikai technológiakutatást képviselve amellett érvel, hogy az egyes technológiák pozitív vagy negatív előjelű megítélése egy társadalmi folyamat, a kulturális megalkotás része (80. o.). Vagyis szerinte a technológia nem önállóan fejlődő, autonóm jelenség, amelynek hatásait az adott társadalom valamilyen formában feldolgozza, hanem a technológia és a kultúra egy olyan szorosan összefüggő rendszerben működik együtt, amelyben a társadalmi kapcsolatok, a hagyományok és a kulturális szokások hálózata határozza meg az egyes technológiai újítások sorsát. Ebből a kölcsönösen egymásra utalt helyzetből következik az, hogy a technológiai fejlődés, valamint a technológiai érték relativitása is társadalmi konstrukció (89–93. o.). A technológia értéksemlegességét Tófalvy a mobiltelefon példáján keresztül illusztrálja. A kilencvenes évek közepén hazánkban a mobiltelefonok használóihoz a közbeszédben markáns sztereotípiák kapcsolódtak („bunkofon”, amely a privatizációk során meggazdagodott vállalkozók privilégiuma). A mobiltelefonhoz kapcsolódó kulturális jelentéstulajdonítás a Mátrix című film 1999-es megjelenésével változott meg, amikor is az a kommunikációt forradalmasító, a jövő technológiai eszközeként került be a hazai kulturális közegbe. Egy szűk évtizeddel később a technikai eszközhöz való szélesebb körű hozzáférés hatással volt a szóhasználatra: kikoptak a köznyelvből a telefon attribútumait jelző „marok” és „rádió” előtagok, s a mobiltelefon vagy ennek rövidített alakja, a mobil terjedt el a köztudatban. Ezzel egyidejűleg a mobiltelefon-használat megszűnt stigma lenni, sőt a kétezres években már a mobiltelefonnal nem rendelkezés kapott bizonyos társadalmi jelentéseket. A mobiltelefon néhány évtizedes hazai térhódítása jól példázta azt, hogyan épült be egy új technológiai eszköz a meglévő társadalmi mintázatokba, hogyan kapott kulturális jelentéseket, s végül hogyan vált mindennapi, sőt idővel réginek számító használati tárggyá.

A következőkben Tófalvy négylépcsős folyamatként, az iPad példáján keresztül írja le azt, hogy a társadalmi konstrukció során miként válik egy új technológia régivé. Az első lépés az *innovációs aktus*, amely egy retorikai fogás, a termék bemutatása és pozicionálása. Ezt követi az érzelmi rugalmasság és konfliktus szintje, amely az adott tárgy jelentéssel való felruházása, társadalmi integrációjának megkezdése. A harmadik lépcső a *lezárás*, vagyis a termék piaci értékesítése. Ezt követi a tárgyhoz kapcsolt értékek *konzolidációja* és a *retrospekció*. Az iPad az adott technológiai fejlettségi szinthez képest nem hozott újítást, és nem egy meglévő technológiai problémára nyújtott innovatív megoldást. Ennek ellenére számos felhasználó igényét elégítette ki, s népszerű eszközzé vált. Mindez azt mutatja, hogy a technológia aktuális kérdései és hiányterületei nem feltétlenül relevánsak a felhasználók igényeivel.

A könyv utolsó nagy egysége az újságírás digitális korban betöltött szerepére fókuszál. Itt a technológia mint határtárgy a publikáció platformja miatt lényeges. A szerző fő tézise az, hogy az újságírás hagyománya és értékei legalább annyira meghatározzák a technológiai lehetőségeket, mint amennyire hatással vannak a technológiai változások az újságírás kultúrájára. Az újságírást övező jelenkori vitákban összefonódik a szakmai és a technológiai értékek rendszere – ezt a folyamatot Tófalvy *kevert határmunkálatnak* nevezi (146. o.) és a kulturális konstrukció folyamatában elhelyezve jellemzi. Kitér arra, hogy az új technológiák megítélése és társadalmi integrációja miként befolyásolta az internet és az újságírás kapcsolatát, hogyan kellett az addig offline szakma határait újrarajzolni. Szó esik az online újságírásról, a név nélkül publikált cikkekről, az amatőr és a profi újságírókról, valamint a közösségi média új szereplőiről, a bloggerekéről is. A záró fejezetben a szerző a WikiLeaks esetén keresztül az adatújságírás műfajára, az adatbázisok újságírásban betöltött szerepére és felhasználhatóságukra is kitér.

Tófalvy Tamás könyvében arra vállalkozott, hogy az újságírás körüli jelenkori viták bemutatásán keresztül, szakítva a technológiai determinizmus hagyományával, új szemszögből értelmezze a társadalom és a technológia

kapcsolatrendszerét. A kommunikáció- és médiatudomány társadalomtörténetét eddig főként Marshall McLuhan, Asa Briggs és Peter Burke munkássága nyomán a technológiai innovációk és a kulturális forradalmak mérföldkövei (az írásbeliség megjelenése, a könyvnyomtatás feltalálása, a közlekedés, majd a távközlés fejlődése, előbb a távíró, a rádió, a televízió, később a számítógép és az internet térnyerése) és a társadalom ezekre adott válaszreakciói alapján értelmeztük. A szerző ezzel szemben azt állítja, hogy a technológia nem külső erőként ható dolog, amelyre a társadalom valamilyen módon reagál, hanem egy társadalmilag determinált jelenség, ahol a kulturális mintázatok és az egyes társadalmi csoportok érdekei nagymértékben meghatározzák azt, hogy az adott technológia miként integrálódik a mindennapi életbe, milyen értékek és jelentések társulnak hozzá. Tófalvy szerint az újságírás körüli aktuális vitákat nem a „jó és rossz” dimenziók mentén kell folytatni, hanem az aktuális kihívásokra a kultúrában kell keresni s megtalálni a választ, hiszen „az újságírásban [...] jelenleg sem válság, sem forradalom nincs: változás van, amelyre kizárólag a technológiára figyelve nem lehet felkészülni” (12. o.).

Tófalvy Tamás az újságírás változásainak alternatív történetét közérthetően és olvasmányosan írja le, a könnyebb megértés és az átláthatóság érdekében téziseit táblázatos formában is közreadja a függelékben. Annak ellenére, hogy a mű három nagy gondolati egysége logikusan összekapcsolódik, *A digitális jó és rossz születése* bátran használható kézikönyvként is, hiszen a főbb fejezetek gondos bevezetéssel indulnak, így önállóan is megállják a helyüket, az olvasó könnyedén tud kapcsolódni Tófalvy gondolatmenetéhez. A könyv egyedüli, ám annál fájóbb hiányossága az, hogy nincsen a főbb téziseket lezáró, a három nagy tartalmi egységet szintetizáló összegzése. (Tófalvy Tamás: *A digitális jó és rossz születése. Technológia, kultúra és az újságírás 21. századi átalakulása*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 280 oldal, 2800 forint).

Kékesdi-Boldog Dalma 2013-ban szerzett mesterszakos diplomát a Zsigmond Király Főiskola kommunikáció- és médiatudomány szakán. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikája. Legutóbbi írása a Médiakutatóban: „A személyre szabott információszűrés problémái. Cass R. Sunstein: Republic.com 2.0 című könyvéről” (2017. ősz). E-mail: boldog.dalma@gmail.com.